

СОЦИАЛНИ НАГЛАСИ И РАСОВИ ПРЕДРАЗСЪДЪЦИ

Петър Нешев

1. Понятието за социална нагласа

Социалните нагласи са термин, който се смята за основополагащ в социалната психология. Всеки човек има определени нагласи към света, другите хора, политиката, образованието, науката и т.н. До голяма степен начинът на реагиране на човека, действията му в определени ситуации, решенията, които той взима, са предопределени от това какъв тип социална нагласа има той към разглеждания обект.

Г. Олпорт описва социалните нагласи като крайъгълен камък на американската социална психология. В началото терминът „социална нагласа“ се свързва с готовността за реакция на личността по време на психологически експеримент. На социалната нагласа се гледа като на опосредстваща конструкция.

В първите учебници по социална психология понятието „социална нагласа“ е илюстрирало предмета на социалната психология. Независимо от това дали социалните нагласи са ядрото на социалната психология, или просто едно от най-важните социалнопсихологически явления, днес социалните учени ги изучават, търсят пътища за промяната им, интересуват се от начините за създаване на нови нагласи.

Със създаването и формирането на определен тип нагласи е свързана работата на политиците, имиджмейкърите, хората, които работят в областта на рекламата. Например всеки политик се стреми да създаде положителни нагласи у хората за себе си, за своята програма или за своята партия с цел да бъде избран и в най-добрия случай да осъществи програмата си. Организаторите на рекламни съобщения целят да обърнат внимание на хората върху рекламния продукт, за да превърнат колкото може повече наблюдатели в купувачи.

Понятието „социална нагласа“ се въвежда в социалната психология от У. Томас и Ф. Знаниецки в произведението им „За адаптацията на полските емигранти в САЩ“, написано през 1918 г. Те определят социалните нагласи като предварителни схеми (предиспозиции) за даване на определен вид отговори на дадени класове стимули. Възможен тип отговор може да бъде емоционалният отговор „не ми харесва“, т.е. отговор, който включва чувствата

The structure and functions of social attitudes are examined in this article. The ways of their forming are mentioned. The article studies the relation between the social attitudes and racial prejudices. Various manifestations of racial prejudices and racial discrimination existing in the contemporary society are presented. Some of the characteristics of racism as social manipulation and social practice are described.

да харесваш или да не харесваш. Друг възможен тип отговор е когнитивният, или познавателният отговор, който включва определени типове вярвания, мнения или идеи за обекта на нагласата. Трети тип отговор е волевоповеденческият, който се отнася до поведението, намеренията и тенденциите да се действа по определен начин. Например ще гласуваш ли човек „за“ или „против“ смъртното наказание.

2. Структура, създаване и функции на социалните нагласи

Според трикомпонентния модел на социалната нагласа тя се състои от емоционални компоненти, познавателни компоненти и волевоповеденчески компоненти. Трикомпонентното разглеждане на социалните нагласи се базира върху факта, че човешкият опит отдавна е разграничен на три измерения – мисъл, чувство, действие.

Социалните нагласи могат да се определят и с помощта на еднокомпонентния модел. Той обяснява структурата на социалните нагласи само чрез положителното или отрицателното чувство на дадена нагласа към човек, обект или въпрос. Според този модел в структурата на нагласите не влизат вярванията или поведенческите намерения и действия. Основното е емоцията, отношението към обекта на нагласата, оценката дали наблюдаваното е добро или лошо за човека. Според този модел социалните нагласи са емоционалната оценка за обекта.

Друг важен въпрос по отношение на социалните нагласи е: как се създават социалните нагласи? Един от пътищата за създаването им е прекият опит на човека. От друга страна, още от детска възраст

хората формират съответни нагласи по пътя на наблюдението и научаването на опита на другите. Друг начин за възникване на социална нагласа е чрез асоциацията, която се формира в мисленето на личността при процеса на учене. Социалната нагласа може да се създаде и чрез наблюдение върху собственото поведение.

Следващият съществен въпрос, на който търсят отговор социалните психолози, е: какви са функциите на социалните нагласи?

Първата и основната функция на социалните нагласи е да защитят личността или да осигурят самозащита на личността благодарение на защитните механизми, описани в психоаналитичната литература. Най-често срещаните защитни механизми, проявяващи се в социалната нагласа, са рационализация и проекция. В първия случай човек се стреми да структурира неясната информация. Във втория случай несъзнателно се пренасят собствени мотиви, черти и характеристики върху друг човек. Правилото е, че като пренасочи отрицателните си нагласи, човек запазва положителните си самоусещания и отхвърля редица отрицателни чувства от себе си върху други хора или групи.

Втората функция на социалните нагласи е оценъчната (експресивната) функция. С тази функция социалната нагласа осигурява разбиране на собствените черти, ценности, схеми. Социалните нагласи осигуряват подкрепа на личността, те дават гаранция, че вижда вярно себе си.

Третата функция на социалните нагласи е инструментална, или още приспособително-прагматичната функция. Социалните нагласи помагат на човека да постигне желаната от него цел като избегне наказание или получи награда.

Социалните нагласи имат организационна функция. Те са в състояние да структурират и организират иначе хаотичната информация. Така социалните нагласи позволяват на човека да прогнозира поведението, което наблюдава, без да обръща внимание на всички детайли, предлагани от ситуацията в момента (Тодорова, 1995, с. 131–135).

3. Расови предразсъдъци и расизъм

Расовите предразсъдъци представляват негативна социална нагласа към хората от различна раса, нация или етническа група. Расизмът е доктрина, теория и идея, според която расовите различия определят културни и социални разлики и легитимират, легализират социалните неравенства. Расизмът изгражда причинна връзка между наследствените и физическите характеристики и типове на личността, културното поведение и социалното наследство. Расистката идея непосредствено сочи превъзходството на едни раси спрямо други, тя описва ансамбъла от знания и действия,

които съзнателно или несъзнателно следват от претенцията за превъзходство. Така, на основата на различни расистки практики, може да се говори за расистки предразсъдъци, расистка дискриминация, расистко насилие (Stones, 1987, p. 86).

Решаващите постановки на расизма почиват върху предпоставките, че групи от хора са културно, социално и психологически различни на основата на различни генетични характеристики. Тези генетични фактори могат да бъдат класифицирани, за да се идентифицират чистите раси. Тогава поведението на индивида е определено от наследствен характер, фиксиращ стабилността на чистите раси. Тези елементи определят абсолютно неравенство, безусловно и непроменящо се различие между хората. Особеност на расизма е, че той предопределя различни типове дискриминация, създаваща йерархия между различни човешки групи по цвят на кожата, по произход и вяра. Така разбран, расизмът се основава върху изключителната биологическа каузалност, проецирана върху качествено различните от нея културни и социални отношения (Фром, 2003).

Като систематично подчертаване на расовото върховенство, расизмът все пак е сравнително нова теория. Нейните корени не се намират в дълбините на историята. Най-вероятно расизмът се появява чрез зараждането на робството в епохата на европейската колониална експанзия в Африка, Азия, Америка и Австралия. Социалният дарвинизъм се приема като научна истина, вулгаризираща идеята за борбата на видовете, подета от Гобино през 1853 г., от Чембърлейн и Киплинг. Социалният дарвинизъм като расизъм разделя човешкия род на раси, достигнали различно равнище на еволюцията. Съвсем “естествено”, на върха на тази йерархия се намират постиженията на белите европейци. Равнищата на еволюцията са детерминирани от генетичния потенциал, при това неизменяем за различните раси. Нацистът Алфред Розенберг поставя расизма в основата на теорията за арийското расово превъзходство (Поляков, 1996).

Дискредитирането и опровергаването в научен план на расизма протичат през целия XX век, но главното в това опровергаване е социалната, културната и преди всичко политическата непримиримост към расовото неравенство в обществото.

От социалнопсихологическа гледна точка особено важни са расистките предразсъдъци, продължаващи във вярвания, враждебни намерения, негативно поведение, проявяващи се главно при среща на социални групи, идентифицирани като раси. Търсенето на корените при формирането на тези стереотипи вероятно води до културното наследство на членовете на тези групи. За расиста не само групата, към която той принадлежи, е висша и

превъзхождаща по отношение на друга, но и всеки отделен индивид от неговата група превъзхожда всеки отделен индивид от другата група. Тези предразсъдъци акцентират върху разликите между групите и намаляват разликите във вътрегруповите отношения (Градев, 2005).

Разликата между расовата дискриминация и расовите предразсъдъци е наистина полезна, за да се поясни разпространението на расизма през ХХI век. Но общо взето, между първото и второто разграничения не са големи. Расовите предразсъдъци водят към расова дискриминация, както и обратното. Общество без расова дискриминация не позволява развитието на расовите предразсъдъци. Тази констатация е в основата на усилията, особено на Организацията на обединените нации, в борбата срещу съвременния расизъм (Майерс, 2007, с. 388).

4. Съвременни прояви на расизъм

Непременно трябва да се подчертае, че днес расизмът не се опира на биологическа доктрина, а се основава върху политическа воля да се легитимира и продължи неравенството, при което живеят хората. Расизмът, особено след втората половина на ХХ век, все повече започва да се възприема като различие, неравенство, наложена неравнопоставеност между религии, етноси, между богати и бедни, между “напреднали” и “изоставащи”. С други думи, днес расизмът и расистките предразсъдъци са свързани дълбоко със социалните взаимоотношения между хората, с националната държава и нейните закони (Московичи, 2006).

Подчертаването на етноса като политическа и концептуална мяра е на път да даде ново свидетелство за различните позиции на социалните групи в обществото. Разликата от Другостта, акцентиранието върху есенциалния културализъм, връзката с нормите и очакванията като поведение и традиция са фундаментът на човешката идентичност. Расата не се проявява другояче освен чрез различимост, а етничността в съвременното разбиране е културната идентичност, традиционната принадлежност, социалната и политическата история на голяма група от хора (Фуко, 1998). Следователно не само расовият фенотип, а културните практики предполагат както да се идентифицира членството към една или друга човешка група, така и да се подчертае нейната специфичност, “есенциалност” или “натуралност”. Тогава вече етничността придобива психологически, културни, социални и политически характеристики. Правата на човека стоят значително настрана от така разбраната етническа общност в многонационалната държава. Но тук възниква друг въпрос. Както е известно, Хана Аренд твърди, че в държава и общество, изградени на расов принцип, се унищожава тъкмо нацио-

налната държава, защото тогава се премахват законите, важещи за всички членове на обществото (Аренд, 1997).

4.1. Културален расизъм

Културалният расизъм измерва културната непълноценност на една или друга раса или обратното – нейната пълноценност, като отчита приноса ѝ в световната наука, литература, изкуство. Терминът “варвари” през ХІХ и ХХ век се залепва за народи, недостатъчно “просветени”, “необразовани”, “неграмотни”. На такива народи е необходимо да се наложи патернализъм, попечителство, за да усвоят нужното равнище на просвещение и култура. Достатъчно е да си припомним Джон Стюарт Мил, който в книгата си “За свободата” определя африканците и индусите като “деца”, които трябва да се ограмотяват, възпитават, образоват. Дори и в следпросвещенските хуманистични концепции термини като “прогрес”, “равнище”, “развитие”, “модернизация” градират различните човешки култури. Този възглед поставя фундамента на претендиращия за обективност евроцентризм, приписващ на европейците модерността, новите идеи, напредъка. Днес автори като Робърт Милс са на мнение, че това обстоятелство е една от идеологическите маски на расизма, която поставя ударението върху понятието за непреодолима разлика и несравнимост. Но човешкият универсализъм се изгражда върху различността и дори върху контрастите.

Расизмът като културален феномен се опитва да идентифицира и същевременно да акцентира върху различията между културите. Расата не е културен феномен и различните култури не следват от расовите биологични особености. Расистките културални практики ограничават конструкцията и ценността на универсализма, на човешкото богатство, на планетарната общност (Ranney, Govermimg, 1990).

Една национална държава, според Хана Аренд, обединява различни етноси, нацията е държавният закон и суверенитет, на който се подчиняват всички граждани. Но това не значи да се унищожат всички разлики между етносите, вероизповеданията, цвета на кожата. Етносът е начин на самоидентификация, а не същностно расово културално различие, водещо до конфликти.

Расизмът като идея, концепция, теория, социално приложен в общество, винаги радикализира политиката. Расистката политика и идеология въвеждат други избори, термини, основават се върху групово членство и поведенчески стереотипи. Много съвременни изследователи намират, че “расата” през ХХ век е използвана като политически термин. Опитът на националсоциализма и италианския фашизъм идентифицира власт, статус и образ на политика и политици. Расисткото раз-

пространение на властови отношения, расистката политика спрямо други членове на обществото формира социалност, в която неравнопоставеността, господството, наред с унижението и в много случаи избиването на непълноценния, неподходящия, излишния стават житейска практика. Чистотата на кръвта, чистотата на расата, чистотата на народа или етноса са едни от най-зловещите резултати на расистката теория и практика. Дейвид Тео Голберг сравнява антисемитизма в Европа и расовите формирования на някои африкански нации като антипримери за биологическо дефиниране на нацията. Всъщност авторът като че ли търси връзката между национализма и расизма.

5. Расизмът като социална манипулация

Очевидно в XXI век новите измерения между социални групи, нации, етноси имат друг смисъл и друго направление. Културата, политиката, сблъсъкът, конфликтът днес са усложнени от присъствието на универсални ценности в глобалния свят и дори от претенциите за световно господство. Според Робърт Милс идеята или идеологията за човешките раси е илюзия и маска, служеща за радикализация на социални неравенства. Зад тази идея се скрива фактът за експлоатация, който трябва да бъде изключен, прикрит и по възможност напълно пренебрегнат. Расизмът е социална манипулация, прикриваща истината за социална експлоатация на един човек от друг.

Решението на отношението между расизъм и национализъм може да се намери в открояването на специфичността на модерната, съвременната нация. Съвременната нация интегрира различни общности, популации, етноси. Тази голяма общност на граждани легитимира действията на държавата, която е собственият инструмент на тази човешка общност. Държавата като същностен проект интегрира населението или народа на една територия именно чрез гражданството и гражданина. Днес демократичната нация се основава върху легитимността на гражданина. Тази легитимност на гражданина е определена от съвкупност на права и задължения, гарантирани и санкционирани от правото. Гражданинът като абстрактен индивид няма конкретни характеристики, но той разполага със същите равни права, той трябва да изпълни същите задължения, да се подчини на същите закони, независимо от своята раса, пол, историческа принадлежност към историческа група, религия, икономически и социални характеристики. Идеята за гражданина, гражданството, гражданското общество е проект за съвременната демократична нация. Тя има своите корени в съчиненията на Томас Хобс и Джон Лок. Основава се не само на европейски опит. Демократичната нация е универсална пред-

става, а не само идея за събиране в едно общество на различните части, етноси, общности. Именно универсалността е хоризонтът на идеологията на свободата, на равенството между индивидите. С други думи, свободата и равенството са основата на днешната национална същност. Голямата идея за равенството е неотделима от великата идея за свободата.

Много съвременни изследователи, сред които и Л. Дюмон, считат, че съвременното човешко общество се изгражда върху автономния човешки порядък. Това модерно схващане за общество, породило се след Втората световна война, отрича чувството за йерархия. Съвременната демокрация прокламира формалното равенство на индивидите, отрича унижаващи и нерационални изисквания на социалния живот, така типични за социалните режими, и се противопоставя на “нормалните” чувства за йерархия, отричащи универсалните права на човека. Неравенството по социални групи, расовото разделение по цвят на кожата, религиозното и цивилизационно противопоставяне, са немислими и неприемливи за идеята за съвременното общество. Наистина всяка власт и всяко управление предполагат йерархия, но последната трябва да бъде силно ограничена от общите изисквания както на социалния живот, така и на отделния индивид.

Съвременният расизъм е вплетен в самите социални отношения, неотстраним от структурите на днешния свят. Политиката не разполага със самостоятелност по отношение на реалностите и организацията на икономиката и на противопоставянето на социалните общности (Одайник, 1996). Прокламирането на юридическо равенство и призивите за универсални права на човека, изключващи расизма, имат за своя функция да маскират етническото различие, неравенството между мъжа и жената при заплащането на труда, експлоатацията на “периферните държави” от “държавите от центъра” в икономическия свят на съвременното общество. Към всички тези обвинения Барибар прибавя формулата: расизмът постоянно поражда национализма и от своя страна национализмът води към расизъм (The Handbook of Political Psychology, 1973).

Тази идея в много отношения като че ли се потвърждава от расистката теория на нацизма, който, приложен бюрократично и методично, реализира амбициите на расистка държава, елиминираща физически народи и етноси. Националсоциалистическата теория показва друг тип политика и политически отношения. Холокостът и нацистките престъпления спрямо народи, покорени от немския националсоциализъм, оставят дълбока историческа следа. Това съвсем не значи, че отричането и осъждането на тези събития окончателно

премахват наличието на расизъм и расистки предразсъдъци. Религиозните страсти, демонстрирани през миналите векове, проявяващи се като антисемитизъм, та дори и отминалите далеч в историята кръстоносни походи оставят незабравима дияра в отношенията между народи, религии, етноси. Вероятно днешните, осъвременените прояви на расизма и феномените на война, насилие, тероризъм, сложните отношения между европейски държави и религии показват изначалната несигурност на съвременната демокрация. На етническите и икономическите реалности може да се противопостави нова утопия за демокрация, равенство, свобода, просперитет. Не бива да се забравя обаче, че съвременното общество едва ли ще преодолее предразсъдъците, фантазиите и нерационалната вяра на колективния живот. Не всичко в обществото е рационално обосновано, едва ли традициите са само рационално аргументирани.

Според Майерс расовите предразсъдъци и дискриминационното поведение могат да бъдат не само открито проявени, те могат да бъдат и завоалирани (Майерс, 2007, с. 392). Във Франция, Великобритания, Германия, Австралия и Холандия вулгарният расизъм е заменен от замаскирани расови предразсъдъци, като се преувеличават етническите и културни различия и се отрича дискриминационното отношение към емигрантите да има расов характер. Този факт прави борбата с расовите предразсъдъци и дискриминация още по-трудна.

Литература

1. **Аренд, Х.** Човешката ситуация. София, 1997.
2. **Градев, Д.** Психология на масите. София, 2005.
3. **Майерс, Д.** Социална психология. Санкт-Петербург, 2007.
4. **Московичи, С.** (ред.) Социална психология. София, 2006.
5. **Одайник, В.** Психология политики. Санкт-Петербург, 1996.
6. **Поляков, Л.** Арийский миф. Санкт-Петербург, 1996.
7. **Тодорова, Е.** Социална психология. София, 1995.
8. **Фром, Е.** Анатомия на човешката деструктивност. София, 2003.
9. **Фуко, М.** Надзор и наказание. София, 1998.
10. **Ranney, A., Governing, An.** Introduction to Political Science. Berkeley, 1990.
11. **Stones, D.** Political Psychology. New York, 1987.
12. **The Handbook of Political Psychology.** New York, 1973.

Адрес за контакти

Доц. д-р Петър Нешев
ВСУ „Черноризец Храбър”
Юридически факултет
Катедра „Психология”
e-mail: neshev_peter@abv.bg